

SUZANNE KELMAN

VAIZDAS
VIRŠ
NAMŲ
STOGŲ

Iš anglų kalbos vertė
Birutė Bersėnienė

Sofoklis

VILNIUS, 2023

Skiriu pagerbti neįvardytiems Olandijos didvyriams, kurie, rizikuodami gyvybe, Antrojo pasaulinio karo metais savo daržinėse, palėpėse ir rūsiuose slėpė 30 tūkstančių žydų. Net jei niekada nesužinosime jūsų pavardžių, jūsų drąsa dar ilgai gyvuos kaip amžinas palikimas ateities kartoms.

Pro atvirą langą žvilgsniu aprėpiau didžiulę Amsterdamo erdvę, žvelgiau tolyn virš namų stogų iki pat horizonto, kuris buvo virtęs tokia šviesia mėlyne, kad net negalėjau išžiūrėti jo skiriamosios linijos. Kol visa tai egzistuoja, pamaniau sau, kol esu gyva ir matau šitą saulę ir giedrą bekraštį dangų – kol visa tai tęsiasi, negaliu jaustis nelaiminga.

Ana Frank

Prologas

Olandija, 1921 metų balandis

Dailūs balti debesys plaukė dangaus žydryne, mesdami šešėlius ant ryškiai raudonos ir aukso spalvos tulpių laukų. Švelnutis vėjelis sklendė laukais – tik jis vienas išdrįso trikdyti įstabiai nuščiuvusios erdvės ramybę. Jo ryžtas vertė gėles džiaugsmingai sūpuotis ir lankstytis, tarsi jos būtų į būrį suėjusios seniai nesimačiusios draugės. Tolumoje, palei daugelio pėdų išmintą taką, stovėjo senas vėjo malūnas, iškilmingai saugantis gėlių lauką. Statinys atrodė aukštai pakibęs virš besiskleidžiančių žiedų. Jo rudų lentų sienos buvo tvirtos, bet jau apsitrynusios, apsilupinėjusios, nepajėgusios pasipriešinti negailestingai laiko tėkmei. Kažkada buvę raudoni, malūno sparnai jau nubluko ir virto blankiai rožiniais, bet jie vis tiek stengėsi pagauti vėją ir, sunkiai dejuodami, ritmingai girgždėjo.

Į vėjo malūno pusę tarp linksinčių tulpių eilių išdykaudama bėgo jaunamartė, už savęs palikusi ją besivejantį jaunikį. Sara, kuriai ką tik buvo suėję dvidešimt dveji, buvo jau persirengusi medaus mėnesiui tinkamais drabužiais. Ji vilkėjo paprastą medvilninę kreminės spalvos suknelę, laisvai krintančią nuo gležnų pečių. Sarai skuodžiant pirma savo vyro, jos dailias čiurnas ir ilgąs kojas, gražiai įdegusias ankstyvo pavasario saulėje, išryškino kreminės spalvos basutės.

Praėjo vos kelios valandos nuo to momento, kai jie vienas kitam ištare vedybų pažadus, ir diduma Saros puošnių vestuvinių

drabužių jau buvo rūpestingai supakuoti į minkšto balto popieriaus lakštus. Satino bateliai, užsegami ties čiurna, kartu su blauzdas siekiančia šilko suknele pažemintu liemeniu jau buvo vyresnių giminės moterų ir jaunų netekėjusių draugių pagarbiai sudėti ir sulankstyti. Dabar tie drabužiai įsitaisė raudonmedžio komodoje, laukdami, kol vėl galės žavėti visą būrį savo eilės laukiančių būsimų giminės nuotakų.

Viskas buvo suslėpta, išskyrus vieną daiktą, kurio ji nieku gyvu negalėjo atiduoti. Neskaitant auksinio vedybų žiedo ant kairės rankos piršto, tas vienintelis daiktas, rodantis, kad dabar Sara jau jaunamartė, vilnijo jai iš paskos, sukdamasis vėjyje valso ritmu; tai buvo senovinis nérinių šydas, išpuostas jos senelės nuo senatvės sugrubusiais pirštais. Jis buvo padabintas išskirtinio grožio megzta saulučių vainikėliu ir miniatiūriniais kreminiais perlais.

Sarai bėgant taku tarp mirguliuojančių spalvų, stipriau pūstelėjo vėjas, tarsi norėdamas sukliudyti jaunosios poros šėlsmui. Staigus vėjo gūsis šelmiškai pagavo nuotaką, trukteldamas jos šydą ir nerūpestingai mesteldamas aukštyn, o paskui susukdamas jį į spiralę, šokančią danguje. Prabėgęs pro eilėmis augančius spalvingus žiedus, kurie it sargybiniai saugojo taką, Jozefas pasivijo Sarą ir vienu šuoliu atsidūrė priešais ją. Jis vilkėjo lengvas medvilnines kelnes ir melsvus lininius marškinius atraitytomis iki alkūnių rankovėmis, todėl buvo gerai matyti jo stiprūs ilgi dilbiai. Jozefo kūnas buvo lankstus, bet tvirtas, varno juodumo plaukų kupeta įrėmino veidą, kuriame nekantrumu degė skvarbios mėlynos akys.

Jis ištiesė rankas, apglėbė žmoną per juosmenį ir prisitraukė arčiau savęs. Suėmęs jos rankas, juokaudamas surakino jas Sarai už nugaros, dar labiau prispausdamas ją prie savęs. Karštas Saros kvėpavimas ėmė trūkčioti ir kutenti Jozefui skruostą.

– Pagaliau, – ištarė jis triumfuodamas.

Atsakydama vyrui Sara tik sukikeno, stengdamasi ištrūkti iš jo glėbio, o Jozefas tuo tarpu pamėgino nusegti jai nuo plaukų šydą.

– Aš jo dar neatiduodu, Jozefai. Planuoju jį segėti visus pirmus savo vedybinio gyvenimo metus.

Jozefas išplėtė akis iš nuostabos.

– Išgirdusi tai, mano motina pasibaisėtų, nes ji jau suplanavo, kaip panaudos jį, kad papuoštų mūsų vaikų krikšto drabužėlius.

– Vaikų? – perklausė Sara. – Dar tik keturios valandos, kai mes susituokę.

– Tuomet negaiškime laiko veltui, – ištarė jis ryžtingu balsu.

Paleidęs Saros rankas, Jozefas suėmė delnais jos veidą, bučiavo akis, lūpas, kaklą, o ji tik juokėsi, toliau rangydamosi ir muistydamosi, vis bandydama išvengti jo mylavimo.

– Tik ne kaklą, Jozefai. Juk žinai, kas man tada darosi.

Nusišypsojęs jai plačia, supratinga šypsena, jis apsisivijo Sarą rankomis, susirado jos lūpas ir aistringai pabučiavo. Kažkur to lumoje pasigirdo jaunavedžių jau pasigedęs balsas.

Sara sugriebė Jozefą už marškinių apykaklės ir trūktelėjo jį žemyn į lomą tarp tulpių, o vėjas išskleidė jos ilgą šydą ir šis apsisivijo juos abu.

– Šššš, – sušnibždėjo ji. – Jei liksime tylūs ir nepasirodysime, mama mūsų nesuras.

– O aš ir negalvoju dėl to skūstis, – šnabždesiu atsakė jai Jozefas, nusitraukdamas plazdenančią medžiagą sau nuo veido. Jis pasistengė, kad juodu įsitaisytų patogiau, vieną ranką pakišdamas po Sara ir saugodamas, kad jos galva nesiremtų į kietą žemę.

Juodu taip ir gulėjo, atsigręžę vienas į kitą, daugiau nekalbėdami ir laukdami, kol žingsniai nutols, o jų kvėpavimas palengva virto vieningu ritmu. Iš lauko gilumos vėjas atnešė svaiginantį tulpių kvapą. Sara truputį pasikėlė, remdamasi ant vienos alkūnės, ir susimąsčiusi pažvelgė žemyn į Jozefą.

– Man patiko tavo tėvo dovana, – sušnibždėjo ji.

Jozefas pakratė galvą ir nusišypsojo.

– Mano tėvas – romantikas, visada toks buvo. Jis įtikėjęs meilės žodžių galia. – Jozefas persivertė ant nugaros ir sunėrė rankas

virš galvos, žvelgdamas į danguje kybančius plunksninius debesis. – Negaliu patikėti, kad per mudviejų vestuves jis skaitė poeziją. Juk aš matematikas! Kam man tie eilėraščiai? Manau, jis puoselėja viltį, kad kada nors jo branginama poezija ras kelią ir į mano širdį. Iki pat šiol, nors man jau dvidešimt aštuoneri.

Sara kietai suspaudė lūpas ir atkišo smakrą.

– Kaip gali taip kalbėti? Kas liktų gyvenime, jei atmestum meną, muziką ar poeziją? Tik tai išmoko mus jausti, mylėti, gyventi!

Ji atvirto ant nugaros ir sutelkė žvilgsnį į debesį, savo forma primenantį šuoliuojantį ponį. Paskui nedrąsiai pridūrė:

– Stebėdama, kaip tavo tėvas deklamuoja, buvau bepradedanti po truputį jį įsimylėti. Jo žvilgsnis, nukreiptas į tavo motiną, rodė visą meilę, siejančią juodu jau daugelį metų.

Jozefo veidu perbėgo nuostaba.

Atsidususi Sara tęsė:

– Nesu įsitikinusi, kad mudviejų meilė tvers ilgai, jei nemo-kėsi panašiai įkvėpti mūsų meilei gyvybės. Nepasakyčiau, kad mane lygiai taip pat nuteikia matematinės lygtys.

Pasviręs į Saros pusę, Jozefas nubraukė kaštoninių plaukų sruogą nuo jos širdelės formos veido.

– Ką tu kalbi? Ir matematika gali būti graži. Sakoma, kad Oilerio lygtis yra pati gražiausia lygtis pasaulyje. – Pagautas įkvėpimo, jis užsidegęs tęsė: – $e^{i\pi} + 1 = 0$.

Sara užsimerkė ir suraukė nosį, papurtydama galvą. Ji kres-telėjo vario spalvos garbanas, nenorėdama rodyti nepasitenki-nimo.

Jozefas vėl prisitraukė ją arčiau savęs ir sušnibždėjo į ausį:

– Kaip sulaukyt man savo sielą nuo tavosios palietimo? Kaip turiu kitur pakreipti ją per trauką tavo?*

Sara išplėtė akis, jos veidą nušvietė plati šypsena, o Jozefas toliau deklamavo šiuolaikinio poeto Rainerio Marijos Rilke's

* Vertė J. Juškaitis (R. M. Rilke, „Meilės daina“, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1975, 71).

„Meilės dainą“. Ji parodė dėkingumą apipildama vyro veidą trumpais bučiniiais, kurie greičiau priminė paukščiuko kapsėjimą snapu, ir ėmė iš lėto segioti jo marškinius.

Įsikniaubęs jai į kaklą, glamonėdamas visą kūną, Jozefas vis deklamavo eilėraštį.

– Gerai jau, – sušnibždėjo ji, – gali nusegti šydą. Kaip pavadinsime savo sūnų?

Prieš atsakydamas jis ilgėliau pažvelgė Sarai į akis.

– Sara, – užtikrintai nusišypsojo jis. – Tai bus duktė ir pavadinsime ją Sara.

Ji mėgino protestuoti, bet jis neleido, užspaudęs žmonai burną ilgu bučiniu. Jų meilės aktas virto švelnia, ritmiška melodija. Buvo girdėti tik silpnas vėjo malūno girgždėjimas, jo sparnams lėtai kylant į tamsėjantį saulėlydžio dangų.

PIRMA DALIS

Pirmas skyrius

*Jos žvilgsnis toks nuvargintas, jog riba
Vien bėgančiais pinučiais aptvara.
Jai rodosi, lyg tų virbų baisybė
Ir už virbų pasaulio nebėra.*

RAINERIS MARIJA RILKĖ, „Pantera“

Amsterdamas, 1941 metų vasaris

Ant karo niokojamų okupuotos Olandijos gatvių iš dangaus krito geliančiai čaižančio sniego lavina, virsdama pilkomis purvinos ir drėgnos masės krūvomis; toks oras dar labiau dusino jau ir taip bet kokius žmogiškumo ženklus praradusį miestą. Visą savaitę išsilaikė neigiama temperatūra – atšiaurios žiemos palydovė, ir kieti kaip plienas sniego kauburiai styrojo paženklinti bjauriais ruožais, kuriuos paliko kelkraščio purvas ir nuo vargšų vairuotojų ratų rikošetu atsimušę akmenys. Pilkas sniegas, pūpsantis pilkose gatvėse, puikiai derėjo su tulžingu dangumi, viską persmelkianti pilkuma alsavo niūria nykuma. Gniuždančiai nuteikiantį orą olandai tapatino su tokiu pat niūriu pasauliu, kokiame jie dabar gyvena.

Tamsioje gyvenamojo kvartalo gatvėje pasigirdo kaustytų batų sukeltas garsus aidas. Pastaruoju metu dažnai skambė-

* Vertė J. Juškaitis (R. M. Rilke, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1975, 49).

davo nacių kolonų žingsnių aidas. Kareivių kojoms sutartinai trinksint per gatvės grindinį, jų žingsnių keliamas garsas išaugdavo iki grėsmingo ritmo, ir kiekvienas į grindinį tarsi kalamas kaustytas batas dar labiau sustiprindavo širdį kiaurai perveriančią pavojaus nuojautą, tarsi kas būtų įnirtingai purtęs visą svarą į skardinę dėžutę supiltų plieninių vinių. Per devynis okupacijos mėnesius Trečiasis reichas gyventojams jau buvo pademonstravęs, kad elgiasi it pabaisa, su kuria geriau nejuokauti, kad nacių kareiviai yra tarsi kraujo ištroškę šakalai, tykantys grobio, pasirenkę bet kurią minutę pulti ir sudoroti viską, kas galėtų sutrukdyti jų fiurerio pergalingiems užkariavimams.

Amsterdamas, kažkada buvęs gyvybės ir nerūpestingo žavesio kupinas miestas, spindintis prabanga – tikras Nyderlandų pasididžiavimas, iš pradžių tvirtai tikėjo, kad išibrovėliai tuoj bus sumušti, bet, prasidėjus žaibo karui, miestas, kaip ir visa Olandija, pasidavė vokiečiams vos per keturias dienas. Dabar miesto širdis buvo negrįžtamai sužalota ir toliau draskoma. Ant grindinio susikaupusios suledėjusio sniego krūvos nė iš tolo nepriminė anksčiau Amsterdame tvyrojusio skaidraus optimizmo, o nykia pilkuma alsuojančios blogio jėgos visam laikui sutersė miesto veidą, padarė jį šiurkštų ir nebylų.

Kai tas garsas ėmė spengti ramios miesto gatvelės gyventojų ausyse, žmonių veidai anapus užrakintų namų durų ir užtemdytų langų baimingai sustingo, akys užsimerkė, o lūpos ėmė šnibždėti maldos žodžius. Jų šalčio sukaustytos sielos vylėsi, kad laikydami užuolaidas užtrauktas pademonstruos vienybę ir pasipriešinimą, ir tai leido jiems neprarasti paskutinių padorumo likučių. Žingsniai nutolo, bet jų aidas ilgam pasėjo baimę. Ir tik stojus visiškai tylai žmonės leido sau prabangą atsikvėpti ir grįžti prie minčių apie tai, kaip reikės išgyventi. Jie ir vėl dėkojo Dievui, kad šiandien jų gatvė liko nepaliesta.

Laikrodis garsiai seikėjo laiką, lyg derindamas savo tiksėjimo ritmą prie kareivių žingsnių aido. Profesorius Jozefas Heldas

žvelgė į baltą laikrodžio ciferblatą ir smailias juodas rodykles, bet nemastė apie pavojingą ritmą, kuriuo tapo matuojamas laikas. Laikrodis kabojo aukštai ant sienos, stebėdamas didžiulę auditoriją su ilgas suolų eiles gausiai apsėdusiais studentais. Aukštas lubas laikė parėmę puošnaus kalkakmenio karnizai, po kuriais vienoje auditorijos pusėje buvo sustatytos apdulkėjusios, bet tvarkingos knygų spintos, o kitoje rikiavosi dailių langų virtinė.

Profesorius Heldas tyliai dirbo prie savo stalo, tikrindamas studentų rašomuosius. Truptų nerangus nebejaunas vyriškis, jau keturiasdešimt septynerių metų amžiaus, akivaizdžiai jautėsi ne itin jaukiai ir retai tepažvelgdavo aukštyn. Bet kai jis pakeldavo akis nuo studentų darbų, buvo galima pastebėti dar ne visiškai išblėsusį profesoriaus jaunystės grožį. Tą grožį liudijo skaisčiai mėlynos akys ir stebėtinai juodi plaukai, ties smilkiniais dar tik pradėję žilti. Ir nors didžiąją gyvenimo dalį Heldas praleido palinkęs prie šito stalo, jo kūnas tebebuvo jaunatviškai stangrus ir atrodė labiau derantis karjerą baigusiam sportininkui, bet ne kukliam matematikos profesoriui.

Auditorijoje virš sunkių ažuolinių stalų palinkę stropūs studentai, iki alkūnės atsiraitoję marškinių rankoves, sprendė užduotis, o marširuojančių kareivių žingsniai aidėjo, rodėsi, kažkur toli. Patalpoje buvo girdėti vien tiksintis laikrodys, retkarčiais nedrąsiai kostelėdavo kuris nors studentas ar suskrebendavo per popierių braukiamas pieštukas. Atrodė, kad laikas auditorijoje sustojo, kad einančios valandos virto begalybe. Kai abi laikrodžio rodyklės pagaliau susitiko ir pranešė apie vidurdienį, silpna saulės šviesa vargais negalais prasiskverbė pro pilkų debesų maršką ir suspindo auditorijos palubėje įtaisytuose languose.

Baigęs tikrinti ir atidėjęs į šalį studento atliktas matematikos užduotis, Heldas siekė kito darbo, bet netikėtai stabtelėjo. Priešais jį gulintiame lape nebuvo matyti jokių skaičiavimų, užduočių net nebandyta atlikti. Tačiau lapas buvo primargintas poe-

zijos posmų – jame buvo užrašytas Rilke's eilėraštis „Pantera“, mėgstamiausios jo velionės žmonos eilės. Krestelėjęs galvą ir truputį susierzinęs, Heldas atsiduso – šiandien jis nenorėjo galvoti apie Sarą. Profesorius nusiėmė akinius sidabriniais rėmeliais, kurie žmogui, siekiančiam atsiriboti nuo išorinio pasaulio, pasitarnaudavo kaip neblogas barjeras. Heldas atsargiai padėjo akinius ant stalo ir pasitrynė akis. Prieš vėl juos užsidėdamas, jis neskubėdamas ištiesino kiekvieną kilputę, susidariusią akinius prilaikančioje virvelėje. Pažvelgęs į laikrodį, Heldas kostelėjo.

– Atsiskaitymas baigtas. Pone Blumai, pasilikite trumpam.

Studentai tylėdami išsmuko pro duris, stengdamiesi kuo greičiau ištrūkti iš slogios auditorijos tylos. Elkė Dirksen, kurios gražioje akyse sužibo susirūpinimas, stabtelėjo tarpduryje, stebėdama, kaip Michaelis Blumas žengia Heldo stalo link. Puikios išvaizdos Michaelis, atrodė, įkūnijo visa, ką jaunystė galėjo pasiūlyti geriausio. Dvidešimt dvejų metų jaunuolis atrodė energingas, spinduliavo charizma. Kai Michaelis nusišypsojo jau į koridorių sukančiai Elkei, jo akyse linksmai švystelėjo nepaklusnumo kibirkštėlės.

Profesorius Heldas laukė prie savo stalo, kol auditorija visai ištuštės, dėliodamas studentų darbus į tvarkingas krūveles. Pasutiniam studentui užvėrus duris ir patalpai visiškai nuščiuvus, Heldas ištraukė Michaelio darbą iš lapų krūvelės ir padėjo jį ant viršaus. Nepakeldamas akių, jis kreipėsi tiesiai į studentą:

– Tikiuosi, jūs suprantate, pone Blumai, kad lankote aukštosios matematikos kursą.

Michaelis nusijuokė.

Po daugelio dėstymo metų Heldas jau nebereaguodavo į įžeidinėjimus.

– Apie tai kalbame jau ne pirmą kartą. Savo darbe jūs ir vėl prirašinėjote bet ko, užuot pagal formules išsprendęs pateiktus uždavinius.

Michaelis pasimuistė.

– Kaip tai? Jums nepatinka Rilké?

Profesorius Heldas tęsė:

– Nesuprantu, kaip tai susiję. Poeziją palikime literatūrai, jai ne vieta matematikos darbuose.

Michaelis staigiai įkvėpė ir tuoj pat ištarė su tramdomu kar-tėliu:

– Dabar man sunkoka nusipirkti... Knygų. Ar jūs bent žino-te, kas jis toks?

Pirmą kartą vyresnysis iš pašnekovų pakėlė akis.

– Prašau?

Michaelis staiga pagyvėjo, jo veide pasirodė entuziazmas.

– Raineris Marija Rilké. Poetas? Jis laikomas vienu roman-tiškausių...

Profesorius pamėgino nutildyti Michaelį, kilsteldamas ranką.

Jaunuolio veide pasirodė nusivylimas ir pyktis. Jis tęsė:

– Klausykit, visa tai nebesvarbu, nes šiandien paskutinė mano diena universitete.

Profesorius Heldas nuleido akis ir prisitraukė arčiau savęs dar vieną šūsnį darbų. Paskui per savo tvarkingą stalą stumtelėjo Michaeliui jo darbą.

– Prašom atlikti šią užduotį.

Michaelis tik papurtė galvą.

– Šiandien. Yra. Paskutinė. Mano. Diena. Neketinu čia sėdėti ir laukti, kol jie ateis manęs išsivesti. Nesileisiu išvedamas jėga priverstiniais darbams.

Heldas trumpam pakėlė akis. Pastaruoju metu daugybė jau-nų vyrų buvo prievarta išvedami dirbti vokiečių gamyklose; priešintis buvo pavojinga. Profesoriumi norėjosi tai pasakyti, bet jis ir vėl tik pasislėpė už savo paties susikurtos saugios sienos.

– Vis dėlto jūs turite atlikti šią užduotį.

Michaelis čiupo savo darbą. Jam lenkiantis, iš kuprinės išslydo ir ant stalo atsidūrė skrajutė. Vienas jos kampas buvo nuplėštas. Michaelis akivaizdžiai buvo jį nudrėskęs, ko gero, iš piktumo.

Tai buvo nurodymai, aiškinantys, kad visi žydų tautybės asmenys privalo užsiregistruoti. Abu vyriškiai nustarę žvelgė į skrajutę. Ant sienos tiksintis laikrodinis ir prislopinti balsai koridoriuje užpildė tarp jų stovusią mirtiną tylą. Heldas staiga suvokė, kad Michaelis žydas, bet nepajėgė rasti žodžių, kuriais būtų galėjęs prabilti. Jis apgailestavo dėl savo griežto elgesio, bet, nespėjęs jam ištarti nė žodžio, Michaelis paėmė savo matematikos darbą, iš lėto įžūliai suglamžė jį į kamuoliuką ir sviedė ant profesoriaus stalo.

– Ar jūs nuosirdžiai tikite, kad visa tai turi prasmę? Dabar svarbiausia – drąsa kovoti ir mylėti. Nieko panašaus nerasite matematikos formulėse.

Iš lėto stumtelėjęs akinius nosimi aukštyn, profesorius Heldas pažvelgė į suglamžytą popieriaus kamuoliuką.

Elkė pravėrė auditorijos duris.

– Michaeli! Nagi, greičiau!

Koridoriuje pasigirdo ryžtingai artėjantys žingsniai. Michaelis skubiai pasuko prie durų.

Heldas atitraukė stalčių ir išėmė knygą. Tai buvo gerokai aprrintas Rilkes „Naujųjų eilėraščių“ tomelis. Profesorius davė ženklą jaunajam studentui stabtelėti.

– Prieš išeidamas, pone Blumai...

Michaelis atsisuko, ir Heldas stumtelėjo knygą per stalą. Nelaukta susidomėjęs, jaunuolis prisiartino. Pamatęs knygos pavadinimą, jis pagarbiai ją atvertė. Heldas stebėjo, kaip Michaelis skaito pirmame knygos puslapyje jo tėvo ranka užrašytą dedikaciją.

Jozefui. Kartais drąsiausia meilė prabyla kuždesiu giliausios tylos akimirkomis.

Heldas pagalvojo, kad tai beprasmiškai žodžiai, užsilikę iš tolimos praeities. Jis vėl pasisuko prie savo popierių ir, atsainiai mostelėjęs ranka, sumurmėjo:

– Paimkite ją.